

Moral Philosophy
Философия на морала

ЧУВСТВОТО ЗА СРАМ В НРАВСТВЕНАТА ФИЛОСОФИЯ НА ВЛАДИМИР СОЛОВЬОВ

Деян Пенчев

Българска академия на науките

Резюме. В своята нравствена философия руският философ Владимир Соловьев различава човека от животното по чувството за срам. Тази отличителна черта е фундаментална за човешкото същество, защото отделя неговата същност като самостоятелна и независима. Човекът е едновременно индивидуален и социален и чувството за срам е определящият фактор, който разкрива човешката природа като морална в социалната сфера. Според схващанията на Соловьев чувството за срам е основополагащата константа в нравствеността и етическата философия трябва да я постави в центъра на своите изследвания.

Keywords: human, animal, sense of shame, social, individual

Владимир Соловьев развива най-пълно и цялостно своята нравствена философия в монументалното си съчинение „*Оправдание на доброто*“ от 1897 г. В него той се опитва да покаже доброто като правда, т.е. като най-правия и истинен начин на живот, философски артикулиран и нравствено експлициран. Заемайки се с тази сложна и отговорна задача, философът трябва да изведе основни положения в човешкото същество, които да послужат за база и изходна точка в нравствените отношения на човека към живота, т.е. да се намери такъв фундамент, който да показва най-недвусмислено и правдиво най-правилното поведение на човека към околния свят — нещо, което се опитва да разяснява и да изгражда всяко уважаващо себе си нравствено учение. И точно такава фундаментална нравствена основа за човешкото същество изгражда в своята философия руският мислител. Той определя три първични и най-главни сфери на отношения, които позиционира в аспекта им към по-нисшето от човека, равното нему и по-висшето му. Това са основните чувства на *срам*, *жалост* и *благоговение*. Тук ще разгледам по-подробно чувството за срам и ще се спра на някои негови особености.

Най-яркият факт, по който може нравствено да се отличи човекът от животното, това е *чувството за срам*. То е първичната и основна нравствена

характеристика, която извисява човека над животното, разделя ги и ги обособява като две отделни, субординирани единици на битието. Да наречем човека животно или животното човек, ще означава да отъждествим двете техни природи и да признаем качествата и особеностите на едното за еквивалентни на другото, което явно няма да е справедливо предвид техните отличителни разлики и това ще е признак за пропускане на твърде важни особености, каквото е например именно чувството за срам. Неговата абсолютност, като принадлежност на човешкото същество, се разкрива в несъзнателните му проявления от страна на човешките същества, както и от липсата му при животинските видове. Разбира се, тук не казвам, че една осъзнатост на срама от някой човек би ликвидирала това чувство, а напротив – точно това е една от главните констатации, която Соловьев иска да осъзнаем ние, като хора.

Несъзнателните проявления на срама може да открием в най-чиста и първична форма (дори) у най-нисшите представители на човешкия род, за каквито се смятат примитивните племена. Те изпитват необходимост да прикрият своите половоотличителни белези, поради което се е създала нуждата от изобретяване на дрехи, които да ги покриват, като при това те нямат никаква нужда от тях поради специфичния климат и географско разположение, в които живеят. Следователно можем да кажем, че изначално, по природа, човек има в себе си стремежа да се срамува от голотата си – нещо, което не можем да срещнем при животните. Соловьев дава пример с маймуната, която въпреки най-близкия си до човека вид проявява неограничаван цинизъм и – бихме казали от наша човешка гледна точка – животинска глупост (Соловьев, 1999: 113). По този начин може да се определи човешкият срам, първо, като срам от голотата на тялото.

Соловьев критикува Чарлз Дарвин, че при разглеждане на съпоставката между човека и животните отдал изначалната нравственост не на някаква характеристика на човешката природа, а ѝ приписал предимно обществен характер, като по този начин според руския философ я доближил до социалните инстинкти на животните (Соловьев, 1999: 112). Ние можем да приемем такава изначалност на нравствеността, за каквато говори Соловьев, но отричайки ѝ и социално-обществен характер, можем ли в действителност да кажем, че ако хипотетично си представим, че човек остане сам и единствен в света, без никакво присъствие на други хора и без абсолютно никаква възможност за появата на такива, то неговото чувство за срам ще се окаже неактивно, защото, ако човекът е единствен в света, то от кого или от какво ще се срамува тогава? Следователно би трябвало да признаем социалния момент в тази нравственост, който се откроява при появата на друго човешко същество до нас. Човек ще бъде абсолютно свободен от чувство за срам едва когато остане абсолютно единствен на земята, а това е засега практически невъзможно. Соловьев

обаче иска да положи този срам в някаква изначална позиция за човешкото същество и тук той критикува твърдението на Дарвин (посочено по-горе) чрез тезата си за срама от собствената голота. Да се твърди, че чувството за срам е изначално втъкано у човека, без да се отчита и неговата обществена функция, е определено безсмислено, стига да признаем за важна особеност на човешката природа нейната многобройна повтораемост като такава в останалите човеци и следователно – съвместния живот на човека с неговите себеподобни, образуващи човечество.

Що се отнася до това, иманентен ли е срамът за човека, смятам, че това не е толкова физиологическа или социологическа проблематика, колкото психологическа и това може да се онагледява с посочване на библейските пасажки, удостоверяващи тази теза: „*И голи бяха и двамата, Адам и жена му, и не се срамуваха*“ (Битие, 2: 25), „*тогава им се отвориха очите и на двамата, и познаха, че бяха голи: и съшиха листа от смокиня, и направиха за себе си препаски*“ (Битие, 3: 7). Адам и Ева, като първородени хора, не са познавали чувството за срам до момента на своето изкушение от змията. По тази библейска линия може да се каже, че чувството за срам не е изначално, а точно обратното – то въобще не е било присъщо на човека. То се е появило по-късно вследствие появата на изкушаващата змия. Точно тя е тази, която донася срама за човека, точно от този момент започва историята на срама за човека. И ако протълкуваме правилно Библията, трябва да приемем, че най-истинното положение на човека, именно поради непосредствената си наличност след акта на Сътворението и предвид предназначения му вечен живот до момента на изкушението, е човек да не се срамува от голотата си, защото тя е неговото естествено, първоначално състояние. Разбира се, тук трябва да се отбележи с неприкрита, тъжна усмивка, че цялото човечество вкупом досега не е достигнало ни най-малко до едно подобно, едва ли не утопично състояние на естествено състояние на голота, което да повтори, възроди и възстанови първичното му такова. Трябва да се отбележи и че човешките състояния на своеволно разкриване на собствената голота без принадлежащото чувство за срам, проявяващи се в течения като нудизма и други сродни нему, не намират оправдание и морално толериране заради своята често пъти арогантна и цинично-показна активност по засвидетелстване на личните принципи и разбирания на практикуващите ги, както и поради – философски погледнато – частичната си реализируемост сред човешкото население, т.е. едно оправдаване на нудизма, като естествена проява на свободното човешко самосъзнание, може да настъпи едва тогава, когато цялото човечество постигне фактически, в душевния си, психически и социален живот, реализацията на липсата на срам в разголването на телесността си.

И така, критиката на Соловьев спрямо Дарвиновото твърдение за социалния генезис на нравствеността не намира правдива доказателствена почва

чрез чувството за срам. Въпреки това в интерес на истината трябва да се отбележи, че Соловьев критикува собствено цялостното твърдение на Дарвин, но го прави с помощта само на частното доказателство – чувството за срам. Чрез него той иска да обори изказването на Дарвин, че „за дивациите съществуват само онези добродетели, които изискват интересите на тяхната социална група“ (Соловьев, 1999: 112). Ние обаче не искаме по никакъв начин да отречем принадлежността на чувството за срам само и единствено на човека. То е непознато на останалите същества. „Затова – казва Соловьев, – дори и да бяха представени единични случаи на полово срамежливост у животните, то това би било само неразвита предпоставка на човешката природа, тъй като е ясно, че същество, което се срамува от животинската си природа, показва с това, че не е само животното“ (Соловьев, 1999: 116). Оттук и формулата „срамувам се, следователно съществувам“; „срамувам се от животинското си, следователно съществувам и като човек“ (Соловьев, 1999: 116 – 117). Ако у животните се срещат реакции, наподобяващи срам или съвест, то ще е недоразумение да ги сметем за такива, защото тези проявления в истинската си човекопринадлежаща същност предполагат разумна дейност на съзнанието, която отчита евентуално направената погрешка и външно се изразява в изразения на разкаяние, отчаяние или скръб. Затова и подобни чувства не можем да търсим при животните, а ако все пак се намира тяхно близко външно проявление в някои от най-висшите представители на животинския вид, като например кучето или майmunата, то това ще бъде реакция просто на по-еволюирал екземпляр, чието поведение се доближава до човешкото и това, както казва Соловьев, „говори в полза на ума му, но няма никакво отношение към съвестта“ (Соловьев, 1999: 128).

Самият руски философ обаче не прави ясна разлика между срам и съвест и казва, че в руския език тези думи се употребяват като синоними и че „изобищо да се прокара фактически точна граница тук, в същността на нещата, е невъзможно“ (Соловьев, 1999: 126). Съвестта е по-скоро срамът пред Бога, една по-конкретна форма на срамуване, минала през абстрактното съзнание на индивида. И когато тази съвест се изрази в практически действия, породени от иманентно вплетения в чувството за срам негативизъм към по-нисшата природа, т.е. животинската, тогава се появява принципът на аскетизма. Той е една по-силна форма на чувството на срам и вече при него се наблюдават усилия на човешкото същество да надмogne и отхвърли своята по-слаба наличност. „Природният живот у човека трябва да бъде подчинен на духовния“ (Соловьев, 1999: 135).

Чувството за срам, принадлежащо само на човека и по този начин обособяващо го като нещо по-висше и отделно от животното, става първият и най-важен фактор в нравствената философия на Соловьев, поставила си за цел да опише най-правдиво устоите на човешкото същество. Срамуването е това

отношение на човека към самия себе си, което го кара да постави на везните не само собственото си поведение и порядки, но и цялата закономерност и телеология на своята природа. Разглеждайки по-отблизо себе си в екзистенцията на своите проявления, човек може да разграничи различните чувства и емоции, които го заставят да действа по определен начин, той може да проблематизира собствените си решения и избори и да намери полагащото се място и значение на всяка алтернатива и модус на битието. Чувството за срам е този барометър в човешкото същество, който отчита индивидуалната линия на развитие съобразно хармонията и разумността на битието.

ЛИТЕРАТУРА

Библия, Цариградско издание. 2000. София: Изд. Виделина.
Соловьов, Вл. (1999). *Оправдание на доброто*. София: ЛИК.

THE SENSE OF SHAME IN MORAL PHILOSOPHY OF VLADIMIR SOLOVYOV

Abstract. Moral philosophy of Vladimir Solovyov distinguishes the man from animal by the sense of shame. This feature is fundamental to human being, because it separates his self into independent being. Man is both individual and social and the shame is determinated factor reveals his ethical nature in social area. According to Solovyov sense of shame is a main constant in morality.

✉ **Deyan Penchev, PhD student**
Bulgarian Academy of Sciences
E-mail: deyan_penchev@abv.bg